

ОҖОҖО ааҖар дьОҖуру олохсутуу

**Онордо: Томпо улууһун
Кириэс – Халдьаайы орто оскуолатын
алын сүһүбүн учуутала
Бурцева Дария Ивановна**

Тутула:

1. Кириитэ
2. Быһаарыы сурук
3. Актуальноһа
4. Сыала-соруга
5. Күүтүллэр түмүгэ
6. Бырайыак кыттааччылары
7. Үлэ быһаана
8. Маннайгы кылааһы бүтэрбит уерэнээччигэ инэриллибит тумук
9. Түмүк
10. Туһаныллыбыт литература

Кириитэ

21 уйэ духуобунай сайдыылаах саца киһи уйэтэ. Дууьа, духуобунай сайдыы кууьунэн ыччаты иитэн табаарар, сайыннарар соруктар олус куускэ туруохтара. Киьини дууьатын сайыннарыы- сонун көрүү.

Кинигэни умсугуйан аа5ар киьи саца уйэ5э бэлэмнээх буолуо5а, сөптөөх суолу тутуьуо5а. Киэн билиилээх киьи дьону кытта тэннэ сылдыа5а, уорэ5и ылынарыгар, улэни- хамнаы булунарыгар, оло5ун соптоохтук оносторугар, киэн суол арыллар.

Быһаарыы сурук

Кинигэни ааьыы аан дойду үрдүнэн икки атахтаах – киһи барахсан сайдыытын таһымын көрдөрөр. Кинигэ киһи киһиэхэ сыһыанын, олоьу анааран көрөр дьоьурун сайыннарар. Оьону ааьыыга уһуйуу биир суолунан сааһыгар сөптөөх кинигэни, хаһыаты, сурунаалы истэ, билэ ааьа улаатыыта буолар.

Билиңци кэмңэ оьо кинигэни кэрэхсээн аахпат буолуута элбээтэ. Ааһыыга интэриэһи үөскэтэр сыаллаах «О5о5о аа5ар дьоьуру олохсутуу» диэн проект оңостон үлэлииргэ сананным.

Актуальноһа

Билиңци сайдыылаах кэмңэ о5о кинигэни ааьыыта биллэ намтаата. Учуонайдар этэллэринэн о5о 12 сааһыгар дылы иллэң кэмигэр умсугуйан аахпат буоллаьына – бу итэьэс кэлин кыайан көннөрүллүмүөн сөп эбит. Ол дэгиттэр сайдыылаах, дириң культуралаах, киэң өйдөөх – санаалаах, аныгы олоьу кытта тэңңэ хардыылаһар киһи ыарахаттары үөскэтиэн сөп.

Кэлин кэмңэ кинигэни ааьыы адьаһын аьыйаата. Ол сүрүн биричиинэнэн о5олор, ыччаттар, төрөппүттэр даьаны сотовай телефонынан, компьютернай оонньуунан, араас киинэнэн үлүһүйүүлэрэ буолар. Кыра эрдэьиттэн кинигэни умсугуйан ааьар, хасыһан наадалааьын ыла үөрэммит о5о интеллегэ күүскэ сайдар, информацияны түргэнник анализтыыр, олоххо түргэн уонна сөптөөх быһаарыылары ылар.

Дьарык сүрүн сыала-сорууга - үөрэх дэгиттэр дьайыыларын сайыннары

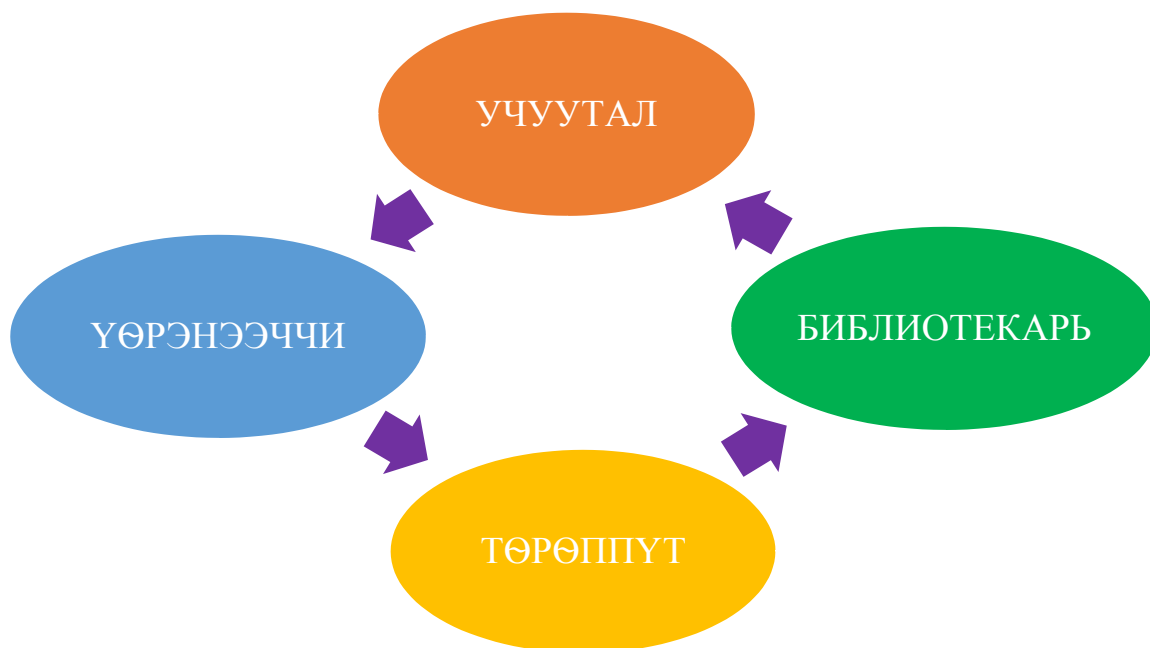
1. Айымньыны ис хоһоонун өйдүүр, ырытар уонна чинчийэр сыаллаах аахтары - билэр-көрөр сатабыл. (Познавательные УУД)
2. Оҕо сабаҕалыыр, үлэтин былааннаар, ырытар, кэпсиир, түмүк оңорор усулуобуйатын тэрийии - бэйэни салайынар уонна дьаһанар сатабыл. (Регулятивные УУД)
3. Дьон санаатын истэр, бэйэтин санаатын сааһылаан этэр, сөбүлэспэт түгэнигэр бэйэтин көрүүтүн көмүскүүр сатабылын сайыннары. (Коммуникативные УУД)
4. Тус суолталаах өйдөбүлү иңэрэр сатабыл. (Личностные УУД)

Күүтүллэр түмүгэ

- Кинигэбэ интэриэһэ, ситимнээхтик, тиһиктээхтик ааҕар баҕата үөскүүр;
- Тиэкиһи уонна кинигэни кытта үлэлиир үөрүйэҕи иңэрэр;
- Сөптөөх өйө - санаата, айар, толкуйдуур дьобура, тыла – өһө, ситимнээх саңата сайдар;
- Аҕыы нөнүө сизэр – майгы үтүө өйдөбүллэрин олохсутар.

Бырайыак кыттааччылар

Үөрэх дьыла	Кылааһа	Аата
2021-2022	1	Ааҕыы – билии төрдө
2022-2023	2	Кинигэ – киһи доҕоро
2023-2024	3	Кинигэ – киһи өйдөөх сүбэһитэ
2024-2025	4	Кинигэ – барҕа баай

Үлэ былаана

- Библиотекажа сылдыы;
- Кылаас чаастары, күрэхтэһиилэри тэрийии;
- Кинигэни харыстааһын, харайыы туһунан бэсиэдэлэри тэрийии;
- Кинигэ быыстапкатын тэрийии;
- Хоһоонноохтук аабы куонкурустарыгар, араас өруттээх аабыларга кыттыы;
- «Кинигэ, уһун үйэлэн!» операцияны тэрийии;
- Төрөппүтү кытта үлэ.

Маннайгы кылааһы бүтэрбит уерэнээччигэ инэриллибит тумук

- ✓ Аабыыга интэриэһи үөскэтэн кинигэбэ тапталы инэри;
- ✓ Табатык, өйдөбүллээхтик, хоһоонноохтук, бүтүн тылларынан аабы;
- ✓ Аабарга тыллары чуолкайдык, дорҕоонноохтук саңары;
- ✓ Таба суруйуу, ситимнээх саңаны сайыннары;
- ✓ Аабыллыбыт текст уонна бэйэ кэтээн көрүүтүн туһунан ыйытыларга хоруйдааһын, үлэ сүрүн сатабылларын иңэри.

Кинигэ — билии-керуу бараммат баайа, ей-санаа уостубат кылаата.

Кинигэ — билии-керуу бараммат байсаллара, ей-санаа уостубат кылаата. Киби аймах келуенэттэн келуенэбэ, уйэттэн уйэбэ муспут баай уоппута, билбитэ — кербутэ барыта кинигэбэ киирэр. Ол иҕин кинигэттэн ааспыт уйэлэри билэбит, кэлэр кэмнэри сабадалыбыт. Кинигэ баар утуебэ-кэрэбэ уерэтээччи, киби дуубатын байытааччы, чувстваны куурдээччи-куубурдээччи, билии биэрээччи, утуе санааны угааччы.

Сорох оҕолорбут уерэхтэригэр мелтехтере биир тутуах биричиинэтэ — сатаан аахпаттарыгар, кыра саастарыттан кинигэни кытта доҕордоспотторугар буолар.

Манна туох субэлэри биэриэххэ себуй?

1. Оҕо 3-4 саабыттан ийэ, аҕа кыра ойуулаах кинигэлэри оҕону кытта керуехтээх, кэпсиэхтээх, сороҕун ейтен аабарга уерэтиэхтээх. Кинигэни харыстаан тутарга субэлиир.

2. Оҕо сылтан сыл истэр дьобура сайдар, сатаан ыйытыыга эппиэттиир. Ырытыбар, кэпсиир буолар. Кэпсээн геройдарын кытта тэннэ уерэр, хомойор.

3. Тереппут оҕотун кытта бииргэ олорон кинигэни керере, аабара наада.

4. Тереппут бу курдук улэтэ, оҕо оскуолаба киирдэбинэ биллэр. Кыра саабыттан кинигэни доҕор оностубут оҕо оскуолаба киирэригэр буукубалары эрэйэ суох билэр, есее ону аабан. Оскуолаба киирэригэраабан киирэр.

5. Сатаан аахпат оҕо суруйарыгар олус ыарырбаттар.

6. Аабыан бабарбат ооооо дьиз кэргэн бары кемелеен интэриэбиргэтэр улэни ыыталлар: себулуур тематыгар аабыы, талан аабыы, интэриэбиргэтэн аабыы, оонньуулары киллэрэн аабыы, купц. 3-4 тегул 5-тии мунуутэ аабыыны тэрийии, улахан шрифтах, аыйах страницалаах, кыракый кинигэлэртэн аахтарыы.

7. Ооооо бэйэ аахпыт, себулуур кинигэтин аахтарарга субэлээбин.

8. Бары бииргэ олорон аахпыт кинигэ туһунан кэпсэтибии улахан оруоллаах. Ооо аабарыгар ейдебуллээхтик аабар буолар.

7 саастаах ооо кинигэни себулээбэт буоллабына, бу олус куһаан. Бу туһунан улуу педагог В.А. Сухомлинская: «Ескетун ооо кыра саабыттан кинигэни таптыы уерэммэтэх, кини олоһун устатыгар ис дуубатын кердебулэ буолбатах буоллун, оччооо ооо дуубата 13-14 саабыгар кураанах буолуо. Маннык ооттон толору учугэй киби тахсыа диэн эрэниэххэ сатамат.»

Кунду тереппуттэр — улуу педагог бибигини сэрэппит — кинигэни аахпатах, дуубата кураанах ооттон учугэй киби тахсыбат эбит.

Сеп сайдыылаах ооо 1о саабыттан иннибэккэ аабар. Сатаан аабыы диэн туох суруллубутун ейдеен аабыы буолар.

Суһеһунэн аабар ооо суһеһуэрэ таба аабарга ейе- санаата барар, ис хоһоонун ейдеебет, оччооо аабыы ыарахан улэһэ киирэр. Дьэ мантан сылтаан ооо кыайан уерэммэт.

13-14 саастарыгар оолор урут уксун кинигэ геройдарын утуктэ сатыыллара дии. Холобур, «ыстаал хайдах хатарыллыбытай?».

Ооо кинигэ аабарыгар ыйан-кэрдэн субэлээн биэрии наада.

Ескетун дьизэ тереппут аахпат буоллабына, ол ыал оотуттан учугэй аабааччы тахсара ыарахан.

Олоххо холобур кердерерунэн, учугэйдик уерэнэр оолор уус-уран литератураны элбэхтик аабаллар.

Субэлэр:

1. Оону кытта дорһоонноохтук 10-15 мунуутэ кун аайы аабын.

2. Аыйаххыт иннинэ хоһу салгылатын, остуолтан оону аралдытар маллары хомуйун.

3. Ооо сылайдабына физминутканы онорун.

4. О5ону себулээн керен хай5аан.

5. Сана кинигэни кытта билсиҕиҕэ бастаан таҕын, суруйааччытын, кинигэ аатын керун.

6. Кинигэни лийҕинэн ойууларын керун.

7. Бу кинигэ туох туҕунан суруллубутун быҕаарсын.

8. Кинигэни ыксаабакка аа5ын.

Тереппуттэргэ субэлэр.

О5олор олохтон олорорго уерэнэллэр, ескетун:

- О5ону еруу сэмэлиир буоллаххына, кини абааҕы керерге уерэнэр;
- О5ону кулуу гынар буоллаххына, кини санарбат буолар;
- О5о дьоннорун ортотугар кыҕыҕырысыга олорор буолла5ына, агрессивнай буолар;
- О5о5о элбэхтик сыыҕатын булар буоллаххына, кини оло5ор буруйдаах курдук сананан улаатар;
- О5о тулуурдаах буоларга иитиллэр буолла5ына, атын о5ону тулуйар;
- О5ону санаатын кете5ер буоллаххына, кини бэйэтигэр эрэлэ кууҕурэр;
- О5ону хайгыыр буоллаххына, кини махтанарга уерэнэр;
- О5ону чиеҕинэй гына ииттэххэ, кини кырдьыксыт буолар;
- О5о тулалыыр эйгэ5э эрэнэр буолла5ына, кини дьону эрэнэр буолар;
- О5ону ылынар, себулуур буоллаххына, кини тапталы итэ5эйэр.

Кинигэ аа5ыы – билии тордо

Билиини сайдыылаах кэмнэ о5о кинигэни аа5ыыта биллэ намтаабыта биллэр. Специалистар бэлиэтииллэринэн, кэнники сылларга Россияҕа 30 – гар дылы саастаах аа5ааччы ахсаана 2 тогул а5ыйаабыта.

О5о 12 сааһыгар дылы иллэн кэмигэр умсугуйан аахпат буолла5ына – бу итэ5эс кэлин кыайан конноруллумуон соп эбит. Ол дэгиттэр сайдыылаах, дириҥ культуралаах, киэн ойдоох – санаалаах, аныгы оло5у кытта тэннэ хардыылаһар киһи буоларга ыарахаттары уоскэтиэн соп.

Кэлин кэмнэ кинигэни аа5ыы адьаһын а5ыйаата. Ол сурун биричиинэтинэн о5олор, ыччаттар, тороппуттэр да5аны сотовай телефонынан, компьютернай оонньуунан, араас киинэнэн улуһуйуулэрэ буолар. Онтон кинигэ билии – сайдыы

торде буоларын умнумуохтарын наада. Пушкин, Максим Горькай уо.д.а. билиилээх суруйааччылар кинигэттэн – аан дойду аатырбыт суруйааччылар буолбуттара.

Кинигэни умсугуйан ааһар оҕо солуута суох оонньуунан, телевизоры маныырынан, сотовай телефонынан дьарыктаммат, уорэһэр кэмигэр бэлэмнэнэр, билиитэ бары предметтэргэ дэхси учугэй буолар. Кэлин урдук уорэххэ киирдэбинэ лексиялары болҕомтолоохтук истэр, тыла – оһо баай буолан конспегын ситиһиннэрэр, семинардарга, экзаменнарга, конференцияларга утумнаахтык бэлэмнэнэр, учугэйдик уорэнэр.

20-с уйэ талааннаах педагога Сухомлинскай «Оскотун оҕоҕо кыра эрдэбиттэн кинигэҕэ таптал инэриллибэтэх буоллаҕына, кэлин кини дууһата кураанах буолуоҕа» диэн тумуккэ кэлбитэ. Онтон немец ученайа Р. Лемон кэтээн коруутун тумугунэн, оҕолор кыра саастарыгар, ол эбэтэр ордук 3-с кылааска, кинигэниситэ улэлэспэтэхтэринэ, 8 кылааска тийэн $1\frac{1}{3}$ суруйуу, ааҕы ньымаларынан кыайантуһамматтар: молтохтук ааһаллар, суруйаллар, уорэхтэригэр хаалан бараллар, билиилэрин таһыма кыра буолар, культурнай тэрээһиннэртэн тэйиэхтэрин соп

Выготскай «уус-уран литература кинигини сырдатар, уйулҕатын атын урдук таһымна таһаарарга олук уурар» диэн бэлиэтээн эппитэ. С.Маршак суруйааччы талаана баарын курдук ааҕааччы талаана эмиэ баар диэн бигэргэппитэ.

Кыра эрдэбиттэн кинигэни хасыһан, наадалааҕын ыла уорэммит оҕо интеллегэ куускэ сайдар, информацияны тургэнник анализтыыр, олоххо тургэн уонна соптоох быһаарыылары ылар.

Дьиз-кэргэн – оскуола – библиотека кыра кылааска оҕо кыаҕын туһанан, тиһигин быспакка ааҕытын эрчийэн, туһалаах сатабылы, уоруйэҕи инэринэн кини салгыы ситиһиилээхтик уорэнэригэр бука – бары тирэх буолуохха наада.

Түмүк

Бу бырайыахпынан сөптөөх хайысханы тутуспут буоллахпына, үөрэнээччилэрбит кинигэни аабыылара эбиллибэ. Ону таһынан бэйэлэрэ бабаран туран аабалларын ситиһиэхпит. Үлэм сылын аайы утумнаахтык салбанан бардабына, оскуоланы бүтэрэллэригэр сизэр – майгы өртүнэн иитиллиилээх, киэң билиилээх – көрүүлээх, литератураны сатаан туһанар, үлэлиир, үөрэнэргэ бэлэмнээх дьон иитиллэн тахсалларыгар көмө – тирэх буолуо.

Аабар оҕо ийэ тыл истигин иңэринэн, тыла хомоҕой, иэйиилээх буолар. Оскуола, төрөппүт, библиотека биир кэлимник, утумнаахтык үлэлиир буоллахпытына, үлэбит түмүктээх буолара саарбаҕа суох. Бары биир эйгэни олохтоон, оҕо сайдарын салгыабын. Оҕо дууһатын таарыйар, кинини кэрэбэ угуйар кинигэлэр үксүү турдуннар.

Түһаныллыбыт литература

1. Е.М.Поликарпова, Л.В.Захарова, У.М. Флегонтова «ЛИТЕРАТУРА ААБЫЫТА», Дьокуускай Бичик, 2014
2. Л.В.Захарова. «МИН САТААН ААБАБЫН» Дьокуускай: Бичик, 2008
3. Л.В.Захарова, У.М. Флегонтова. «БЭЙЭ ААБЫЫТА», «ЫАЛЫНАН ААБЫЫ» Дьокуускай Бичик, 2015
4. Константин Сосин «УУ - ЧУКУЧУК» Дьокуускай Бичик
5. Константин Туйаарыскай «ТӨКҮНҮК - БӨКҮНҮК» Дьокуускай Бичик
6. Петр Одорусов «САХА СИРИН КЫЫЛЛАРА» Дьокуускай Бичик
7. Сэмээр Баһылай «САХА СИРИН КӨТӨРДӨРӨ» Дьокуускай Бичик
8. Айыл «ОТОННООХ ОҢОЙУК» Дьокуускай Бичик
9. Агния Барто «ООННЬУУРДАР» Дьокуускай Бичик
- 10.Клавдия Васильева «ООТОЙ - ТООТОЙ» Дьокуускай Бичик
- 11.МИН «КӨРҮДЬҮӨС БАЛТЫМ» Дьокуускай Бичик
- 12.«ДОРҔООН КӨРДӨӨХ ХОНУУТА» Дьокуускай Бичик
- 13.Иван Мигалкин «ЛАБАА ААЙЫ ТАММАХТАР» Дьокуускай Бичик
- 14.Иннокентий Сыроватскай «КҮН МИЧЭЭРДЭР» Дьокуускай Бичик
- 15.Сэмээр Баһылай «САХА СИРИН КЫЫЛЛАРА» Дьокуускай Бичик
- 16.ӨБҮГЭ ҮГЭҺЭ Дьокуускай Бичик
- 17.Татьяна Аммосова «БИИРТЭН УОННА ДИЭРИ» Дьокуускай Бичик

